

SMRŤ ČLOVEKA Z AXIOLOGICKEJ PERSPEKTÍVY. MYŠLIENKOVÉ EXPERIMENTY

JURAJ ČÁP, Jesseniova lekárska fakulta v Martine, Univerzita Komenského v Bratislave, SR

ČÁP, J.: A Person's Death from an Axiological Perspective: Thought Experiments
FILOZOFIA 70, 2015, No. 2, pp. 94-106

The analysis draws on Nagel's deprivation theory and Feldman's theory of possible worlds. These are supplemented with a specific context of feeling happy or suffering in the face of death as well as various forms of believing in life after death. Six logically possible answers have been tested via thought experiments which showed that the question of whether death means good, evil or is indifferent to a person cannot be in general answered from the first person perspective. The answer always depends on the particular context, i. e. on the person's beliefs and hopes. The article thus offers one possible axiological perspective from which death can be viewed in the context of dying with dignity, committing suicide or carrying out euthanasia.

Keywords: Death – Dying – Axiological perspective – Perspective of the first person – Thought experiment

Úvod. Epikuros založil tradíciu uvažovať o smrti ako o udalosti, ktorá je z axiologického hľadiska pre život človeka indiferentná. Na druhej strane niektorí autori (napríklad Nagel) sa snažia ukázať, že smrť predsa len môže byť pre človeka zlomom, a to dokonca aj v prípade, keď smrť definujeme ako absolútny koniec individua. V rámci tejto diskusie je poctivé opýtať sa aj na poslednú možnosť, teda či za istých okolností môže byť smrť pre človeka dobrom. Primárne tento problém nemá morálnu, ale axiologicko-ontologickú povahu, ktorá sa týka abstraktného problému smrti človeka.

Cieľ a postup riešenia. Cieľom práce je objasniť, ako môže byť smrť pre umierajúceho človeka zlom, dobrom alebo indiferentná. V rámci tohto problému sa budeme snažiť poukázať na to, ako sa takéto hodnotenia menia vzhľadom na kontext, v ktorom sa realizujú.

Analýza jednotlivých možností bude založená na kombinácii deprivatívnej teórie (Nagel), teórie možných svetov (Feldman), prežívania šťastia alebo utrpenia v aktuálnom svete, pričom ju rozšírime o rôzne formy viery v posmrtnosť. Kombináciou týchto premenných budeme za pomoci myšlienkových experimentov analyzovať jednotlivé možné situácie a vyvodíme z nich závery. V nasledujúcich častiach uvedieme podrobnejšie východiská analýzy, možnosti hodnotenia smrti ako zla, budeme sa zaoberať centrálnym problémom hodnotenia smrti a nakoniec z predkladanej analýzy vyvodíme závery.

Východisko práce. Pri úvahách, ktoré sa týkajú axiológie ľudskej smrteľnosti, je nevyhnutné vyrovnáť sa s otázkou, čo vlastne považujeme za dobro a zlo vo vzťahu

k smrti. Práve prostredníctvom týchto dvoch axiologicko-morálnych kategórií je najčastejšie axiológia smrti a smrteľnosti vo filozofických dielach pertraktovaná.

Existuje množstvo teórií hodnôt, ktoré majú vo svojom centre otázku ich ontologickej povahy. To (zjednodušene) navodzuje otázku, či majú hodnoty povahu subjektívno-psychologickú, alebo majú v realite objektívny status (Schroeder 2012). Pre účely tejto práce budeme hodnoty chápať ako subjektívno-psychologické fenomény ľudského života. Zaujímať nás bude hlavne proces hodnotenia z pozície prvej osoby a jeho kontext vo vzťahu k ľudskej smrteľnosti a smrti. Na základe toho sa pokúsime analyzovať charakteristiky, ktoré prisudzujeme smrti, keď ju označujeme ako zlo. To isté bude platiť *vice versa* aj o dobre smrti a nevynecháme ani možnosť indiferentného postoja človeka k smrti. Dobro budeme redukovať na prežívanie šťastia ako elementárneho citu (toho, čo teší a naplňuje) a zlo zas na prežívanie utrpenia (toho, čo spôsobuje bolesť, ohrozuje, škodí). Ako indiferentné označíme hodnotenie situácie, keď sa smrťou človeka nič nemení, a teda smrť nie je ani dobrom, ani zlom.

Analýzu problematiku z osobnej perspektívy sme nezvolili náhodne. Východiskom je pre nás Jankélévitch a jeho charakteristika smrti prostredníctvom troch optík podľa toho, v ktorej osobe (prvej, druhej alebo tretej) o nej hovoríme. V prvej osobe nie je smrť nič objektívne, je to skôr niečo tajomné, intímne, bez možnosti odstupe (pozri Jankélévitch 1966, 24, 22 a n.). V našom prípade to bude vždy smrť, ktorá sa človeka bezprostredne týka, a nie smrť vo všeobecnosti – tretia osoba – a zväčša nebudeme uvažovať ani o smrti blízkeho človeka – smrť v druhej osobe (Jankélévitch 1966, 22 a n.). Práve z tohto dôvodu budeme pristupovať k hodnote smrti ako k subjektívno-psychologickej entite a budeme sa snažiť poukázať na logické dôsledky takéhoto experimentálneho prístupu. Tento prístup k hodnotám a smrti doplnený o situačný kontext môžeme označiť aj ako relacionistický. Uvedomujeme si, že to nie je jediný možný prístup, ale považujeme ho za legitímny vzhľadom na nami formulované problémy analýzy.

V procese hodnotenia nám pôjde o preferencie ako výraz hodnotiaceho (propozičného) postoja (Tondl 1999, 77). Keďže ide o postoj, okrem racionálneho kalkulu musíme počítať aj s individuálnymi faktormi subjektívnej motivácie. To znamená, že „hodnotenie zahŕňa množstvo prvkov emotívnej a iracionálnej povahy“ (Tondl 1999, 67). Rekonštrukcia hodnotenia je sťažená aj tým, že práve spomínané prvky nie sú v preferenčnom usporiadaní explicitne vyjadrené a „často si ich neuvedomuje ani subjekt voľby alebo hodnotenia“ (Tondl 1999, 67). Táto situácia do značnej miery limituje možnosti analýzy. Ukazuje sa potreba probabilistického východiska. Tondl takéto východisko charakterizuje nasledovne: „V zásade takúto schému rozhodovania predpokladá už slávna karteziánska logika z Port-Royalu, ktorá hlása, že ak chceme docieľiť dobro a vyhnúť sa zlu, nestačí iba vedieť, čo je dobro a čo je zlo ako také, ale že je potrebné poznať pravdepodobnosti ich výskytu a predpoklady tohto výskytu“ (Tondl 1999, 68). Budeme vychádzať z nasledovnej formulácie:

„ X v čase t a situácii alebo za špecifikovaných podmienok c preferuje s_i pred s_j “ (Tondl 1999, 78).¹

Takýto spôsob uvažovania nám umožní relativizovať preferenčný vzťah a umožní uvažovať o tom, že postoj je viazaný na konkrétny (špecifický) subjekt, že sa mení v časovej dimenzii a v celkových podmienkach, ktoré vytvárajú kontext hodnotenia. Podobný názor prezentuje Krémer komentujúc Rortyho: „... vieme opísať len náš vlastný, radikálne dočasný a historicky podmienený, a preto aj neustále sa meniaci svet. Každá interpretácia nášho sveta je naráciou, ktorá nikdy nebude absolútna a univerzálna“ (Krémer 2012, 445).

Ďalším východiskom hodnotenia, ktoré sa už konkrétne týka smrti, je v našej analýze Feldmanova práca *Some Puzzle About the Evil of Death* (Feldman 1991). V otázke preferenčných postojov k smrti je problematické porovnávanie života a smrti človeka. Vo všeobecnosti môžeme povedať, že o samotnej smrti alebo, lepšie povedané, o stave byť mŕtvy nevieme nič. Preto Feldman do uvažovania o zle alebo dobre smrti zavádza pojem „najbližší možný svet“ (*nearest possible world*) (Feldman 1991, 214). Pri hľadaní odpovede na otázku, či je smrť pre niekoho dobrá, alebo zlá, budeme porovnávať hodnotu aktuálneho sveta S_1 s hodnotou najbližšieho možného sveta S_2 v prípade, že situácia v aktuálnom svete S_1 bude pretrvávajúť (Feldman 1991, 216-227). To znamená, že si predbežne budeme predstavovať a hodnotiť situáciu človeka a perspektívu jej pokračovania.

Našu tému budeme skúmať prostredníctvom filozofických experimentov (Picha, Pichová 2013, 11-32), ktoré nám budú slúžiť na deskripciu situácie ako myšlienkového podnetu a následne na vyvodenie záveru, ktorý z experimentu vyplýva. Situácie budú prezentované pomocou konkrétnych detailov (kontextuálnych premenných) a budeme nútení zapojiť predstavivosť zameranú na poznávací cieľ. Myšlienkové experimenty teda využijeme ako krátke prípadové štúdie, ktoré budú spojené s obecnším tvrdením alebo záverom.

Možnosti hodnotenia smrti ako zla. Mnohí ľudia sa domnievajú, že smrť je pre človeka zlom, respektíve zaujímajú k nej negatívny postoj. Musíme sa teda opýtať: „Akým spôsobom môže byť smrť pre človeka zlom?“ Ponúka sa niekoľko možností.

Prvým zo spôsobov, ako môže byť smrť pre človeka zlom, je fakt, že umieranie človeka môže byť bolestivé a plné utrpenia (Kagan 2007b). Tu však zameriavame pozornosť na umieranie, a nie na smrť samotnú.² Na jednej strane môže byť umieranie plné fyzického, psychického a spirituálneho utrpenia spojeného s okolnosťami, ktoré vyústili do umierania (napríklad onkologické ochorenie, úraz, pokus o samovraždu a podobne). Na druhej strane je však možné, že človek umrie napríklad v spánku, čo je pre mnoho

---

¹ X – osoba, ktorá hodnotí; t – konkrétny čas alebo situácia hodnotenia; c – špecifický kontext; s_i a s_j – dve odlišné porovnateľné entity (neskôr ich nahradíme porovnaním aktuálneho sveta – S_1 s najbližším možným svetom – S_2).

² Pojem „smrť“ budeme chápať ako udalosť, keď živá bytosť (organizmus alebo osoba) ako súcno zaniká alebo prechádza z jedného stavu bytia do iného (Čáp, Palenčár 2012, 17). Pojem „umieranie“ budeme chápať ako súčasť života, a teda ako proces završený smrťou človeka. Za začiatok umierania budem považovať moment, keď si daný človek uvedomí blížiacu sa smrť (Čáp, Palenčár 2012, 18-20).

ľudí akceptovateľná predstava takzvanej „dobrej smrti“. Môžeme teda povedať, že proces umierania môže byť pre nás potenciálne zlom, ale aj nemusí. To je jedna z výhrad proti tejto odpovedi. Podľa ďalšej možnej výhrady, ktorú považujeme za významnejšiu, pri umieraní stále existujeme, ale smrť je predsa len ireverzibilný zánik človeka ako súcna (bez ohľadu na to, čo nasleduje po smrti). Obidve výhrady majú spoločnú jednu črtu, a to otázku vedomia. Ukazuje sa triviálny fakt, že ak si človek nie je vedomý umierania, tak toto umieranie nemôže byť pre neho zlom. To, v čom by malo skutočne spočívať zlo smrti, je skôr stav byť mŕtvy, nie proces umierania.

Druhý spôsob, ako môže byť smrť pre človeka zlom, spočíva podľa Kagana v tom, že samotná myšlienka na smrť (uvedomenie si smrteľnosti – vedomie smrteľnosti)³ je pre človeka zlomom, pretože mu počas života prináša nepríjemné pocity ako strach a úzkosť. Znamená to teda, že ešte pred tým, ako začnem umierať, v tejto konkrétnej chvíli je pre mňa smrť zlom bez toho, aby nastala. To však nerieši otázku: „Prečo mám práve takéto nepríjemné pocity?“ Smrť sama osebe by mala byť pre človeka zlom, ak má vyvolávať takéto obavy. To nás vracia naspäť k centrálnej otázke (Prečo je smrť zlom?) bez toho, aby sme dostali akceptovateľnú odpoveď. Okrem toho existuje presvedčenie, že vedomie smrteľnosti nám prináša mnohé benefity. Napríklad nám dáva možnosť vyhnúť sa predčasnej smrti, pretože si uvedomujeme, že isté situácie nás môžu ohroziť na živote. Vedomie smrteľnosti tvorí akúsi ochrannú funkciu pred smrťou samou – a to môžeme považovať za jeho pozitívum (Čáp, Palenčár 2012).

Tretiu možnosť zla smrti vyjadruje tvrdenie, že každý človek umiera sám. Prvá otázka znie: Prečo by to malo byť pre človeka zlom? Môžeme rozlišovať medzi pojmom „samota“ a pojmom „osamelosť“. Samota je skôr hodnotovo neutrálnejšia. Môžeme si predstaviť situáciu, keď sme radi sami, pretože si od ostatných potrebujeme takpovediac oddýchnuť.⁴ Môžeme si predstaviť človeka, ktorý chce zomrieť osamote, aby uchránil blízkych pred bolestným zážitkom. Naopak osamelosť je zaťažaná hodnotovo negatívne. Je ťažké predstaviť si človeka, ktorý je rád osamelý. Osamelosť predpokladá absenciu vzťahu, po ktorom túžime. Osamelosť umierajúcich je teda zlom v tom zmysle, že v situácii, v ktorej sa nachádzajú, túžia po zmysluplnom vzťahu plnom porozumenia, ale tento vzťah sa im od ich blízkych alebo ošetrojúcich profesionálov nedostáva. V tomto prípade ide opäť o aspekt umierania (poslednú fázu života) a platí to isté, čo v predchádzajúcich prípadoch. Osamelosť umierajúcich teda nemôžeme považovať za spôsob, akým je samotná smrť pre človeka zlom.

Zostaňme však ešte pri tvrdení „Každý človek umiera sám.“ Ako vôbec máme rozumieť tomuto výroku? Pokúsme sa odkryť jeho význam. Predstavme si situáciu umierajú-

---

³ Ďalším pojmom významovo odlišným od pojmov „smrť“ a „umieranie“ je termín „vedomie smrteľnosti“. Termínom „vedomie smrteľnosti“ označujeme reflektívnu formu vedomia, prostredníctvom ktorej sa človeku odкрýva základná podmienenosť ľudského života ako života temporálne konečného, a to bez ohľadu na to, či je súčasťou tejto reflexie viera v existenciu alebo neexistenciu posmrtného života (Čáp, Palenčár 2012, 175-176).

⁴ Palenčár v tomto kontexte používa slovo „osamenie“ (Palenčár 2014, 15).

ceho človeka, ktorý umrie náhle vo svojom dome bez toho, aby pri ňom niekto bol. Môžeme povedať, že zomrel sám. Predstavme si inú situáciu umierajúceho človeka, ktorý umiera v nemocničnom zariadení a okolo neho je množstvo personálu a ďalších pacientov. On sa však cíti osamelý. Opäť môžeme povedať, že daný človek umiera sám, a to aj napriek tomu, že sa nachádza v spoločnosti iných ľudí.⁵ Čo v prípade, keď umierajú viacerí ľudia v tom istom čase a na tom istom mieste? Napríklad okolo umierajúceho človeka sa nachádzajú ďalší umierajúci. Sú v lietadle, ktoré sa rúti k zemi z výšky 10 kilometrov. Títo ľudia umierajú v širšom zmysle slova, pretože si uvedomujú radikálne obmedzenie možností ďalšieho života a blízkosť vlastného zániku. Môžeme povedať, že títo ľudia neumierajú sami, umierajú spolu. Problém však nastane, ak sa niektorý z nich vzoprie a povie: „Ja tu nechcem umrieť, zoberte to niekto za mňa!“ V radikálnej podobe nikto nemôže zomrieť za mňa. V tomto zmysle sa k umieraniu niekoho iného nemôžeme pripojiť ani ho na seba vziať. Kagan to vyjadruje presnejšie: „Nikto nemôže umrieť za mňa mojou smrťou“ (Kagan 2007a). V tomto kontexte môžeme povedať, že každý človek umiera sám. Spolu s Kaganom sa však musíme pýtať ďalej: „Hovorí táto veta naozaj niečo unikátne o podstate smrti?“ (Kagan 2007a). Predstavme si inú situáciu. Cítim bolesť alebo radosť. Môže niekto cítiť za mňa? Je evidentné, že to možné nie je, a to presne v tom istom zmysle, ako nikto nemôže umrieť za mňa mojou smrťou. Je to triviálny fakt, ktorý sa týka všetkých stavov a procesov súvisiacich s mojou osobou – s mojím Ja. Vráťme sa v tomto kontexte k umierajúcim a k problému samoty a osamelosti. Tak, ako je do istej miery možné zdieľať radosť s inými, podeliť sa o svoju bolesť, je možné veriť, že môžeme s umierajúcimi zdieľať emócie, očakávania a obavy. Tu sa ukazuje možnosť, ako prostredníctvom komunikácie (istej formy transcencie) je možné osamelosť umierajúcich redukovať. Môžeme teda konštatovať, že každý z nás umrie sám, ale nik nemusí umierať osamelý.

Všetky spomínané fenomény, ako sme už naznačili, súvisia skôr s umieraním ako so smrťou samotnou. Centrálnemu problému hodnotiaceho pohľadu na smrť sa však dotýkajú okrajovo. Sčasti by sa dalo povedať, že sa týkajú skôr problému „dobrého umierania“ (Nemčeková 2000, 491). Nemôžeme však povedať, že sú nedôležité. V každom prípade sú to špecifické podmienky,⁶ ktoré vstupujú do hodnotenia smrti človeka. Umieranie plné utrpenia, osamelosť, úzkosť a strach umierajúcich sú kontextové faktory, ktoré ovplyvňujú aj hodnotové súdy o smrti, pretože práve v dôsledku prežívania týchto foriem utrpenia môže byť samotná smrť považovaná napríklad za dobro; je totiž možné, že človeka oberá o utrpenie. S týmto záverom budeme pracovať v nasledujúcich častiach práce.

Centrálny problém hodnotenia smrti. Ako sme sa pokúsili ukázať v prechádzajúcej časti, úvahy o smrti sa často v skutočnosti prekrývajú s úvahami o umieraní. Čo je však v centre úvah, ak ich predmetom je smrť a jej hodnota?

---

⁵ Pojem „sám“ tu zrejme používame minimálne v dvoch významoch: raz vo význame *fyzicky sám* (prípád človeka, ktorý umrie sám doma) a raz vo význame *osamelý* (prípád človeka v nemocnici). Bližšie pozri (Palenčár 2014).

⁶ Tondl ich označuje ako *c*.

Diskusia a komentáre k centrálnemu axiologickému aspektu smrti sa už stáročia odvíjajú od Epikurových myšlienok, ktoré v skratke a zjednodušene tvrdia, že smrť je pre človeka indiferentná. Epikuros to v *Listoch Menoikeovi* vyjadruje nasledovne: „Navykaj si ďalej veriť, že smrť sa nás netýka. Veď všetko dobro i zlo sa zakladá na zmyslovom vnímaní a smrť znamená koniec zmyslového vnímania... A tak najhroznejšie zo ziel, smrť, sa nás netýka, pretože keď sme tu my, nie je tu ešte smrť, a keď je tu už smrť, nie sme tu už my. A tak sa netýka ani živých, ani mŕtvych, pretože pre prvých nejestvuje, a druhí už vtedy nejestvujú“ (Epikuros 1973, 594). Práve tieto provokatívne myšlienky reflektujú niektorí filozofi, a to aj napriek tomu, alebo možno práve preto, že „na pôde logiky a rozumu sa s nimi dosť ťažko polemizuje...“ (Palenčár 1997, 530-531).

V nasledujúcej časti budeme analyzovať typické argumenty autorov, ktorí sa pokúsili spochybníť Epikurove postuláty známe aj ako *hedonistický argument* (Wareham 2009) alebo *princíp ničoho* (Suits 2012).

Nagel a Feldman tvrdia, že smrť chápeme ako zlo, pretože nás pripravuje o možné dobro, ktoré by sme mohli zažívať, keby sme neumreli (Nagel 1994, 21-29;⁷ Feldman 1991, 206). Táto hypotéza sa zvykne označovať ako depriváčna teória, resp. depriváčny prístup. To znamená, že smrť je chápaná skôr ako strata života, a nie ako stav byť mŕtvý (Nagel 1994, 23). Podobne však uvažuje už Aristoteles, keď tvrdí: „Čím viac cností [človek] má a je šťastnejší, tým bolestnejšia bude preňho smrť. Lebo pre takého muža je život nanajvýš hodný žitia a práve on bude vedome pozbavený najväčších dober; to však je bolestné“ (Aristoteles 1979, 81). Z toho vyplýva, že pre (dobrého) človeka je život najväčším dobrom, ktorého ho smrť zbavuje (Synek 2010, 20). Nagel sa pokúša ukázať, že to nie je tak iba v prípade dobrého človeka a dobrého života, ktorý stojí za to žiť. Podľa Nagela je život človeka dobrom, pretože sám osebe umožňuje vnímať, rozmyšľať, cítiť a konať bez ohľadu na to, že tým umožňuje zažívať aj nešťastie a zlo (Nagel 1994, 22). Jednoducho povedané, lepšie je byť nažive ako byť mŕtvý. A k tomu dodáva, že lepšie je žiť dlhšie ako kratšie. S týmto názorom budeme polemizovať, ale najprv musíme poukázať na takpovediac ontologickú otázku: Je vôbec možné, aby bola smrť pre niekoho zlom, keď dotyčná osoba nežije? Táto otázka poukazuje na fakt, že chýba subjekt a zároveň aj čas, v ktorom by zlo pôsobilo. Takto formulovaný problém sa zvykne označovať ako *problém existenčnej podmienky* a inicioval mnohé myšlienkové experimenty (Suits 2012, 216), ktoré sa snažia testovať túto podmienku a poukázať na to, že zlo môže pre človeka existovať, aj vtedy, keď ho priamo nezažíva. Za všetky uvedieme McMahanov myšlienkový experiment, ktorý túto možnosť ilustruje nasledovne: Predstavme si človeka, ktorý dovolenkuje na vzdialenom ostrove. Práve počas dovolenky sa jeho pracovný život doma v jeho vlasti totálne zrúti. Tesne predtým, ako sa táto správa dostane na vzdialený ostrov, muž náhle zomiera (McMahan 1993, 235). McMahan tvrdí, že muž zažil nešťastie, pretože sa zrútilo jeho celoživotné dielo, a to aj napriek tomu, že sa o tom nedozvedel a ani nemohol zažiť žiadne dôsledky vyplývajúce z tohto nešťastia. Suits dodáva, že dôvodom nešťastia tohto človeka nie je jeho smrť, ktorá je v tomto prípade iba prostriedkom zabezpečujúcim,

⁷ Text bol po prvýkrát publikovaný v časopise *Noûs*, 1970, 4(1), 73-80.

že dotyčný človek nemôže mať s nešťastím skúsenosť (Suits 2012, 216). Z tohto myšlienkového experimentu vyplýva: Môžeme konštatovať, že ak existuje nešťastie, ktoré na človeka priamo nepôsobí, tak má zmysel tvrdiť aj to, že niekto môže trpieť smrťou, aj keď je mŕtvý a nemôže mať priamu skúsenosť s týmto utrpením.⁸ Je tu aj otázka, kedy vlastne dotyčná osoba trpí týmto zlom. Podľa Feldmana trpí vždy – jeho riešenie sa označuje ako eternalizmus (Luper 2007, 240). Ak nás smrť oberá o možné dobré a vlastne o základné dobro (život), tak je vždy zlom, a to bez ohľadu na to, či je daný človek mŕtvý, alebo živý, či si to človek uvedomuje, alebo neuvedomuje. Naproti tomu Luper ponúka iné riešenie, ktoré nazýva priorizmus (Luper 2007, 248-249). Priorizmus tvrdí, že človek môže utrpieť škodu, ktorú spôsobí jeho smrť alebo nejaká posmrtná udalosť (*posthumous events*), ešte kým je nažive. Na človeka teda môžu vplývať aj udalosti, ktoré sa ešte neudiali, o ktorých však človek môže predpokladať, že sa udejú. Luper uvádza nasledovný myšlienkový experiment: Lekár ma informoval, že už mám len týždeň života. Som si plne vedomý toho, aký katastrofálny dopad to má na moje súčasné záujmy a plány. Na smrteľnej posteli ma navštívi kolega a oznámi mi, že ukradol rukopis mojej novej knihy a chystá sa ho zničiť týždeň po mojej smrti. Táto informácia mi prinesie veľké trápenie, pretože práve túto dopísanú knihu považujem za svoje vrcholné dielo. To znamená, že udalosť, ktorá pravdepodobne nastane potom, čo umriem, už teraz spôsobuje moje nešťastie (Luper 2007, 249).

Kagan tieto pokusy analyzuje a následne rozlišuje dve modalities existenčnej podmienky. Jednu striktnú: „Musím existovať v tom istom čase ako pôsobiace zlo“ a jednu voľnejšiu: „Musím existovať v tom istom čase, alebo v nejakom inom čase ako pôsobiace zlo“ (Kagan 2007b). Prvá modalita je v súlade s Epikurovým názorom, ktorý tvrdí, že sa nás smrť netýka. Druhá formulácia mám dáva možnosť uvažovať o smrti ako o niečom, čo pôsobí človeku zlo, aj keď človek už neexistuje.

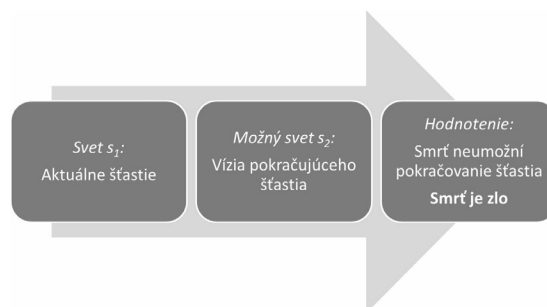
O zle samotnom môžeme uvažovať v podobnom kontexte dvoma spôsobmi, a to o jeho takpovediac absolútnom a relatívnom pôsobení. Pod absolútnym (aktuálnym) pôsobením zla môžeme rozumieť pôsobenie tu a teraz, napríklad prežívanie bolesti alebo iného typu utrpenia. Relatívne (potenciálne) pôsobenie zla má základ v porovnaní s niečím iným (v jeho vzťahu k nemu). V relatívnom pôsobení zla sa nám opäť otvára možnosť vnímať smrť v porovnaní so životom ako zlú. Nagel to vyjadruje nasledovne: „Ak je smrť vo všeobecnosti zlom, tak nie je zlom preto, že na nás priamo (pozitívne – absolútne) pôsobí, ale preto, že prináša koniec všetkým dobrám, ktoré život obsahuje“ (Nagel 1994, 1-2). Zástancovia deprivačnej teórie súhlasia s tým, že smrť nemôže byť zlom (škodiť) vo svojej podstate. Avšak smrť môže byť zlom v externalistickom význame. Smrť je teda zlá, pretože zabraňuje podstatným dobrám. Wareham to ilustruje nasledovne: „Tak, ako je vakcína benefitom, ktorý nás chráni pred bolestivou chorobou, smrť nám môže škodiť tým, že nás oberá o zážitok dobrého“ (Wareham 2009, 248).

Existujú však prípady, keď povieme, že smrť je/bola pre človeka dobrom (ako sme

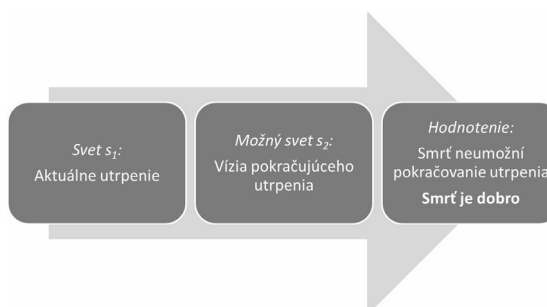
---

⁸ Samozrejme, že s týmto záverom môžeme polemizovať, ale pre náš účel tento príklad postačí ako jeden z východiskových bodov ďalších úvah.

už naznačili vyššie), prípadne že samotný umierajúci ju môže očakávať ako dobro – napríklad keď ukončí neznesiteľné utrpenie, ktoré zníži kvalitu života natoľko, že je lepšie vzdať sa ho. Sú to situácie, keď povieme, že smrť bola pre niekoho vykúpením alebo vyslobodením z bezvýhodiskovej situácie, prežívanej ako utrpenie, či už fyzické, psychické, alebo iné. Seneca hovorí, že „dobro umrieť znamená uniknúť nebezpečenstvu zlého života“ (Seneca 1987, 105). Feldman navrhuje aby sme sa práve v tomto kontexte pýtali na hodnotu, ktorú by mal najbližší možný svet S_2 , keby dotyčná osoba X nezomrela v konkrétnom čase t_1 a porovnali ju s hodnotou sveta S_1 , v ktorom X práve existuje (Feldman 1991, 216). Podobné otázky si kladie aj Sandman, keď uvažuje o deprivačnej teórii (Sandman 2001). Deprivačnú teóriu dáva do vzťahu k postojom, ktorý môže mať človek k životu. Uvádza nasledovné odpovede: „Ak nás smrť oberá o budúci dobrý život, tak je pre nás zlom. Ak nás smrť oberá o budúci zlý život, tak je pre nás dobrom. Ak nás smrť oberá o budúci indiferentný život, tak je pre nás indiferentná“ (Sandman 2001, 58). Takýto záver môžeme formalizovať v nasledujúcich troch deskriptívnych schémach (obr. 1., 2. a 3.), ktoré sme vytvorili za účelom lepšieho znázornenia základného kontextu hodnotenie smrti.⁹

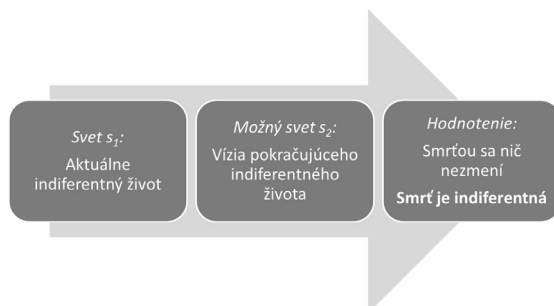
Obr. 1. Smrť je zlo – základný kontext hodnotenia (zdroj autor)

Obr. 2. Smrť je dobro – základný kontext hodnotenia (zdroj autor)

⁹ Ako sme už naznačili ide o situácie načrtnuté z perspektívy prvej osoby, ktorá sa nachádza už v konkrétnej situácii umierania (v širšom slova zmysle). Schémy nevyčerpávajú všetky logické možnosti kombinácií, ich cieľom je ukázať tri základné, ktoré sú z hľadiska našej analýzy relevantné.

Obr. 3. Smrť je indiferentná – základný kontext hodnotenia (zdroj autor)

Schematizácia poukazuje na základnú rovinu problému, avšak okrem komparácie S_1 a S_2 , by sme mali brať do úvahy aj ďalšie kontextové (situačné) premenné. Jednou z nich je časový rámec trvania obidvoch svetov. Čím je človek mladší, tým sme náchylnejší hodnotiť jeho smrť ako väčšie zlo (nespravodlivosť), a čím je starší, tým ju viac prijímate ako „normálnu“ – neutrálnu, samozrejmu. Je to jeden z argumentov podporujúci platnosť deprivačnej teórie. Čím viac predpokladaného (šťastného) života smrť človeku vezme, tým je väčším zlom (obr. 1). A naopak, čím dlhšie utrpenie človek pred smrťou a v procese umierania prežíva, tým je jeho smrť vnímaná pozitívnejšie, a teda chápaná ako dobro – vykúpenie, milosrdenstvo, ukončenie neznesiteľného a/alebo nedôstojného stavu, ktorý by pokračoval ďalej (obr. 2). Tu však musíme vysloviť dôležitú poznámku. Človek (samotný trpiteľ) musí hodnotené utrpenie považovať za nezmyselné, zbytočné, bezúčelne či absurdné. Môžeme si totiž celkom ľahko predstaviť človeka, ktorý trpí, a zároveň vidí zmysel svojho utrpenia. Takýto význam je zrejme fundovaný predstavou nejakého účelu, často metafyzického – vyššieho zmyslu. Vtedy ťažko možno tvrdiť, že pre daného človeka je dobrom predčasne sa vymaniť z prežívaného utrpenia.

Ďalšou kontextovou premennou, ktorú musíme do našich úvah v tomto momente začleniť, je predstava o tom, čo bude po smrti. Nazvime ju posmrtnosťou.¹⁰ Posmrtnosť najvýstižnejšie charakterizuje otázka: „Čo môžeme očakávať po smrti?“ Odpovede na danú otázku, a tým aj na otázku obsahu tejto charakteristiky smrti sú početné a odlišné. Okraje spektra názorov tvorí na jednej strane presvedčenie, že po smrti neexistuje žiadna forma života a že človek zaniká (napríklad Demokritos, Epikuros, Seneca, Lucretius a väčšina materialistických filozofov). Na druhej strane spektra je presvedčenie o nesmrteľnosti (prípadne večnosti), ktorá môže mať rôzne podoby. Ponúkajú sa nám tieto možnosti: nesmrteľnosť duše aj tela (napríklad kresťanská koncepcia zmŕtvychvstania), nesmrteľnosť duše (napríklad Platón), nesmrteľnosť časti duše (napríklad Aristoteles, Averroes, Spinoza). V prípade viery v posmrtný život môžeme hovoriť o rôznych formách reverzibility – napríklad o zmŕtvychvstaní alebo o reinkarnácii. Časté sú aj predstavy „nesmrteľnosti“ respektíve prekonania smrti individuom prostredníctvom svetskej stopy –

¹⁰ V epikurovskom kontexte problému sa v tejto kontextovej premennej počíta len s vierou, že smrť je totálny zánik človeka. My však tento kontext v tomto bode prekonáme.

jeho pokračovania v potomstve, vo vykonanom diele, v zachovaní biologického druhu, národa či kultúry. Podstatné je to, že tieto predstavy obsahujú okrem takpovediac ontologického aspektu aj aspekt axiologický (Čáp, Palenčár 2012, 157-166). Predstava o posmrtnosti ovplyvňuje aj hodnotenie smrti v základnom rámci posúdenie aktuálneho a najbližšieho možného sveta.

Zastavme sa pri týchto akýchsi rozšírených situačných premenných, ktoré sme identifikovali ako zásadne vstupujúce do hodnotenia smrti človeka, a pokúsme sa načrtnúť hypotetické scenáre – myšlienkové experimenty, ktoré nám pomôžu ukázať problém v ich kontexte. Predstavme si teda človeka X v nasledujúcich prípadoch a pokúsme sa určiť, či je pre X smrť dobrom, zlom alebo indiferentná.

Tab. 1. Scenáre hodnotenia smrti (zdroj autor)

Scenár	Opis	Hodnotenie
Scenár č. 1	X aktuálne prežíva utrpenie v S_1 , čím dlhšie by utrpenie trvalo v S_2 , tým väčšie zlo by pôsobilo na subjekt. Zároveň X verí, že po smrti neexistuje posmrtný život – individuum zaniká a s ním zaniká aj utrpenie.	Smrť je pre X dobrom.
Scenár č. 2	X aktuálne prežíva utrpenie v S_1 , čím dlhšie by utrpenie trvalo v S_2 , tým väčšie zlo by pôsobilo na subjekt. Zároveň X verí, že po smrti existuje posmrtný život – individuum nezaniká, ale zaniká utrpenie.	Smrť je pre X dobrom.
Scenár č. 3	X aktuálne prežíva utrpenie v S_1 , čím dlhšie by utrpenie trvalo v S_2 , tým väčšie zlo by pôsobilo na subjekt. Zároveň X verí, že po smrti existuje posmrtný život – individuum nezaniká a nezaniká ani utrpenie.	Smrť je pre X indiferentná.
Scenár č. 4	X aktuálne prežíva šťastie v S_1 , čím dlhšie by šťastie trvalo v S_2 , tým väčšie dobro by pôsobilo na subjekt. Zároveň X verí, že po smrti existuje posmrtný život – individuum nezaniká a nezaniká ani šťastie.	Smrť je pre X indiferentná.
Scenár č. 5	X aktuálne prežíva šťastie v S_1 , čím dlhšie by šťastie trvalo v S_2 , tým väčšie dobro by pôsobilo na subjekt. Zároveň X verí, že po smrti neexistuje posmrtný život – individuum zaniká a spolu s ním aj šťastie.	Smrť je pre X zlom.

Scenár č. 6	X aktuálne prežíva šťastie v S_1 , čím dlhšie by šťastie trvalo v S_2 , tým väčšie dobro by pôsobilo na subjekt. Zároveň X verí, že po smrti existuje posmrtný život – individuum nezaniká, ale vzniká utrpenie.	Smrť je pre X zlom.
------------------------	--	-----------------------

Na základe načrtnutých scenárov a axiologického východiska z úvodu štúdie môže-
me hodnotenie formalizovať a extrahovať základ tohto myšlienkového experimentu.¹¹

Tab. 2. Formálny základ hodnotenia smrti (zdroj autor)

Ak X prežíva S alebo U v S_1t_1 a zároveň predpokladáme, že X bude prežívať S alebo U v S_2t_2 , pričom X zároveň verí v SM alebo $NeSM$ a $NeSM$ ukončí alebo neukončí S alebo U , tak smrť je alebo DOBRO, alebo ZLO, alebo je INDIFERENTNÁ.¹²

Záver. Z takto koncipovaného hodnotenia smrti človeka vyplývajú zásadné konzekvencie. V rámci kontextuálnych premenných sa do popredia výrazne dostáva metafyzická koncepcia posmrtnosti. Ide o radikálnu dichotómiu: na jednej strane je viera v posmrtný život, a na druhej strane viera, že smrťou individuálny život končí. Táto premenná zásadne ovplyvňuje hodnotenie smrti. Nie je však jediná. Druhým faktorom v prípade viery v posmrtné zachovanie individuality je viera v možnosť alebo nemožnosť pokračovania utrpenia alebo šťastia. Tým sme rozšírili deprivačnú teóriu aj na oblasť posmrtnosti. V prípade viery v posmrtný život je teda dôležité, či dúfame v to, že nám táto posmrtnosť prinesie dobro v podobe ukončenia utrpenia. Ak veríme, že smrť je absolútnym koncom ľudskej existencie, tak odpoveď je tak povediac epikurovská. V prípade viery v posmrtný život to už také jednoznačné nie je. Je tu možnosť, že sa nám po smrti udeje dobro, ale rovnako je tu možnosť, že sa budeme mať rovnako, prípadne ešte horšie.

Tým sa znovu otvára otázka, čo môžeme očakávať po smrti. Fenomény ako viera a nádej tu ukazujú, že o tom takpovediac nemôžeme mať pozitívne poznanie. Odkrýva sa tu neistota ohľadom toho, čo bude po smrti, a nepriestupná inakosť smrti, z ktorých práve viera a nádej vyrastajú, aby ich človeku pomohli preklenúť.

Predstavme si preto ešte raz človeka, ktorý trpí neznesiteľným utrpením a očakáva smrť ako vykúpenie z tohto utrpenia. Kde tento človek berie istotu, že práve smrť zastaví jeho utrpenie? Je zakotvené v jeho viere a v nádeji, že to, v čo verí, aj naozaj nastane. Záruky však nemá žiadne. To iste platí aj pri úvahách o zle a indiferentnosti smrti. V konečnom dôsledku o smrti *per se* nemôžeme tvrdiť ani to, že je dobrom, ani to, že je zlom,

¹¹ Picha a Pichová označujú toto rezíduum ako „destilát myšlienkového experimentu“ (Picha, Pichová 2013, 25).

¹² Vysvetlivky: X – osoba; t_1 – prítomnosť; t_2 – budúcnosť; S – šťastie; U – utrpenie; S_1 – aktuálny svet; S_2 – najbližší možný svet; SM – viera v smrteľnosť človeka; $NeSM$ – viera v nesmrteľnosť človeka.

a ani to, že je pre život človeka indiferentná. Všetky varianty sú logicky možné, avšak nie nevyhnutné. Logicky o nich môžeme uvažovať, môžeme myšlienkovito testovať jednotlivé propozície postojov, ale vždy si musíme byť vedomí, že naše úvahy sú zakotvené v konkrétnych formách viery v to, čo a ako bude po smrti, a v tom, ako hodnotíme náš aktuálny život v porovnaní s možným životom v blízkej budúcnosti.

Musíme priznať, že na základe úvah sme aj my dospeli skôr k vágnym záverom, čo býva v prípade úvah o smrti typické. V myšlienkových experimentoch sme testovali rôzne scenáre, avšak odpovede na otázky týkajúce sa dobra, zla a indiferentnosti smrti sa ukázali v konečnom dôsledku ako neisté – vždy relatívne vzhľadom na konkrétny kontext. Každá racionálna úvaha a filozofická metóda tu naráža na paradoxy a neprekonateľné apórie (Wieczorek 1997, 17), zakotvené v samej podstate problému: pri skúmaní smrti sa totiž dostávame k limitu ľudskej skúsenosti vôbec. Za touto hranicou je tajomná, absolútna inakosť (Čáp 2011), ktorú tušíme, predpokladáme, v ktorú veríme a dúfame, ale o ktorej nevieme nič.

Prezentovanú stať môžeme chápať aj ako jedno z možných axiologických východísk pri analýze hodnotenia smrti človeka napríklad v kontexte dôstojného umierania, samovraždy alebo eutanázie. Práve problém dôstojného umierania a takzvanej „dobrej smrti“ je v rámci reflexie poskytovania zdravotnej starostlivosti spájaný aj so subjektívnou perspektívou umierajúceho človeka a s jeho sebaúctou ako jednou z dimenzií ľudskej dôstojnosti vôbec (Jacobson 2007).¹³

Literatúra

- ARISTOTELES (1979): *Etika Nikomachova*. Bratislava: Pravda.
- ČÁP J. (2011): Vedomie smrteľnosti – iné v nás? *Filozofia*, 66 (4), 315-324.
- ČÁP, J., PALENČÁR, M. (2012): *Smrť a vedomie smrteľnosti*. Bratislava: IRIS.
- ELIAS, N. (1998): *O osamělosti umírajících v našich dnech*. Praha: Vyd. Franza Kafku.
- EPIKUROSOV. (1973): Listy. In: *Antológia z diel filozofov: Od Aristotela po Plotína*. Bratislava: Pravda, 571-602.
- FELDMAN, F. (1991): Some Puzzle About the Evil of Death. *The Philosophical Review*, C (2), 205-227.
- McMAHAN, J. (1993): Death and the Value of Life. In: Fischer, J. M. (ed.): *The Metaphysics of Death*. Stanford: Stanford UP, 233-266.
- JACOBSON, N. (2007): Dignity and health: a review. *Social Science & Medicine*, 64, 557-572.
- JANKÉLÉVITCH, V. (1966): *La Mort*. Paris: Flammarion.
- KAGAN, S. (2007a): Lecture 16 – Dying Alone; The Badness of Death, Part I. In: *Death: Open Yale Courses* [online]. Dostupné na: <http://oyc.yale.edu/philosophy/phil-176/lecture-16#transcript>, (10-04-2014).
- KAGAN, S. (2007b): Lecture 17 – The Badness of Death, Part II: The Deprivation Account. In: *Death: Open Yale Courses* [online]. Dostupné na: <http://oyc.yale.edu/philosophy/phil-176/lecture-17#transcript>, (10-04-2014).

---

¹³ Moja vďaka patrí Mariánovi Palenčárovi za kritické poznámky a inšpiratívne námety k tejto stati.

- KAGAN, S. (2007c): Lecture 18 – The Badness of Death, Part III; Immortality, Part I. In: *Death: Open Yale Courses* [online]. Dostupné na: <http://oyc.yale.edu/transcript/712/phil-176>, (10-04-2014).
- KRÉMÉR, A. (2012): Etika Richarda Rortyho. *Filozofia*, 2012, 67 (6), 442-449.
- LUPER, S. (2007): Mortal Harm. *Philosophical Quarterly*, 57 (227), 239-251.
- NAGEL, Th. (1994): Death. In DONNELLY, J. et al.: *Language, Metaphysics, and Death*. New York: Fordham University Press, 2-29.
- NEMČEKOVÁ, M. (2000): Zmysel života, či zmysel smrti? *Filozofia*, 55 (6), 484-493.
- PALENČÁR, M. (1997): „Cogito“ a vedomie smrti. *Filozofia*, 52 (8), 530-533.
- PALENČÁR, M. (2014): Pojem a druhy ľudskej osamelosti. In: Šlosiar, J. – Palenčár, M. (ed.): *Osamelosť ako filozofický problém*. Banská Bystrica: Belianum, 7-28.
- PICHA, M., PICHOVÁ, D. (2013): *100 myšlenkových eperimentů ve filozofii*. Praha: dybbuk.
- SANDMAN, L. (2001): *A Good Death: On the Value of Death and Dying*. Göteborg: ACTA UNIVERSITATIS GOTHOBURGENSIS.
- SENECA. (1987): *Výbor z listů Lucilioví*. Praha: Svoboda.
- SCHROEDER, M. (2012): Value Theory. In: Zalta, N. E. . (ed.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* [online]. Dostupné na: <http://plato.stanford.edu/archives/sum2012/entries/value-theory/>, (10-04-2014).
- SUITS, D. B. (2012): Death and Other Nothings. *Philosophical Forum*, 43 (2), 215-230.
- SYNEK, S. (2010): Smrtnosť v Aristotelově Etice Nikomachově. In: Marek, J. (ed.): *Časovost a smrtnosť II*. Praha: Togga, 13-44.
- TONDL, L. (1999): *Hodnoty a hodnocení*. Praha: Filosofia.
- WAREHAM, C. (2009). Deprivation and the See-saw of Death. *South African Journal of Philosophy*, 28 (2), 246-256.
- WIECZOREK, K. (1997): Zapomniana wartość śmierci. In: Kolbuszewski, J. (ed.): *Problemy współczesnej tanatologii I*. Wrocław: Wrocław Scientific Society, 7-17.

Stat' vznikla ako súčasť riešenia grantu KEGA 006UK-4/2014: *Ľudská dôstojnosť v kontexte smrti a umierania*.

Juraj Čáp
Ústav ošetrovateľstva, JLF UK
Malá Hora 5
036 01 Martin
Slovak Republic
e-mail: juraj.cap@jfm.uniba.sk